

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

۹۸۴۶۶

دانشگاه باقرالعلوم

پایان نامه کارشناسی ارشد علوم سیاسی

عنوان:

نقش عقل در تولید و بسط

دانش فقه سیاسی اسلامی

(با تأکید بر آیت الله میرزا حسین نائینی

و آیت الله سید محمدباقر صدر)

استاد راهنما:

دکتر منصور میراحمدی

کتابخانه اساتید ارشد
فصل پنجم

استاد مشاور:

دکتر داود فیرحی

نگارنده:

محمود ابراهیمی ورکیانی

۱۳۸۵ / ۱۳ / ۲۳

۹۸۴۶۶

۱۳۸۵

تقدیر و تشکر

«من لم يشكر المخلوق لم يشكر الخالق»

از کسانی که این پژوهش مرهون مساعدتهای بی دریغ آنان است در اینجا از همه آنها قدردانی و سپاسگذاری می کنم به ویژه از:

جناب استاد دکتر میراحمدی که راهنمایی و هدایت این پایان نامه را بر عهده داشتند و با سعه صدر خویش مرا در این امر رهنمون کردند و نیز از جناب استاد دکتر فیرحی که استاد مشاور این پژوهش بودند که از مشاوره و نکته سنجی های دقیق ایشان کمال قدردانی را دارم.

همچنین از جناب استاد حجت الاسلام آل غفور به لحاظ بنیانگذاری دانشگاه باقرالعلوم (ع) و نیز از دیگر مسئولان و استادان این دانشگاه تشکر و سپاسگزاری می نمایم.

همچنین از جناب آقای کریم تبار که امور رایانه ای و صفحه آرایی رساله را به عهده داشتند و نیز از آقایان جلیلی و نحف پور و مسئولان کتابخانه دانشگاه قدردانی می کنم.

در اینجا لازم است از همسر و فرزندم به علت تحمل مشکلات دوران تحصیل به طور خاص تشکر کنم.

تقدیم به دو گوهر نایاب هستی:

پدرم: روحش شاد

مادرم: عمرش مستدام

چکیده

رساله حاضر درصدد بررسی نقش عقل در تولید و بسط دانش فقه سیاسی با تأکید بر آیت الله میرزا حسین نائینی و آیت الله سید محمد باقر صدر است.

سؤال اصلی این نوشتار این است که: نقش عقل و عقل‌گرایی در تولید دانش فقه سیاسی نزد آیت الله نائینی و آیت الله صدر چیست؟ در پاسخ به این سؤال، این فرضیه را به آزمون گذاشتیم که: بکارگیری روش عقلانی در فهم نصوص دینی موجب تولید دانش فقه سیاسی نزد آیت الله نائینی و آیت الله صدر گردیده و این امر با پیوند اجتهاد و سیاست، دانش فقه سیاسی اسلامی را بسط و گسترش داده است.

فقه سیاسی شیعه این ظرفیت و پتانسیل را دارد که با استفاده از روش اجتهاد و بکارگیری عقل به عنوان یک منبع مستقل آنهم از نوع قاعده ملازمه، پاسخگوی نیازهای فقهی - سیاسی انسان با توجه به مقتضیات هر زمان و مکان باشد. در این زمینه نائینی با توجه به اصل عقل‌گرایی در صدور فتوا، به استنباط نصوص بر اساس زمان و مکان تأکید می‌کند و خود، رساله تنبیه الامه و تنزیه المله را درباره مشروطیت و در جهت به بار نشستن مفاهیم جدیدی همچون آزادی، حکومت پارلمانی، عدالت اجتماعی و ... بکار می‌بندد.

صدر هم با تأکید فراوان بر تحول اجتهاد در «فهم اجتماعی نصوص» بر این باور است که می‌توان با این روش احکام فقه فردی را به فقه اجتماعی و سیاسی سرایت داد. وی خود با توجه به مقتضیات زمان و مکان در سه دوره متفاوت، سه شکل حکومت (شورایی، ولایت انتصابی عامه فقیهان و حکومت شورایی امت + نظارت و گواهی مرجع) را ارائه می‌دهد.

نتیجه اینکه نائینی و صدر هر کدام با روش پیشنهادی خاص خود (نائینی روش عقلی و صدر روش تحول اجتهادی) در صدد تبیین نظرات و دیدگاههای فقهی - سیاسی خود بر اساس مقتضیات زمانی و مکانی هستند که نتیجه آن در نظریه پردازي فقه سیاسی آنان درباره زندگی و نظام سیاسی آشکار گردیده است.

فهرست مطالب

۱	مقدمه: طرح تحقیق
۲	۱- طرح موضوع:
۲	۲- علت انتخاب موضوع:
۳	۳- اهمیت انتخاب موضوع:
۳	۴- فایده پژوهش:
۴	۵- هدف پژوهش:
۴	۶- سابقه پژوهش:
۴	۷- سؤال اصلی پژوهش:
۴	۸- فرضیه پژوهش:
۴	۹- مفروضات پژوهش:
۵	۱۰- مفاهیم و متغیرها:
۵	۱۱- سؤالات فرعی پژوهش:
۵	۱۲- روش پژوهش:
۶	۱۳- روش گردآوری اطلاعات و دادهها:
۶	۱۴- سازماندهی پژوهش:
۷	فصل اول: ماهیت و مبانی دانش فقه سیاسی
۹	روش شناسی
۱۲	فلسفه سیاسی اسلامی:
۱۴	فقه سیاسی اسلامی:
۱۵	فقه سیاسی اهل سنت:
۱۶	فقه سیاسی قدیم:
۱۶	فقه سیاسی جدید:
۱۷	فقه سیاسی شیعه:
۱۷	۱- از عصر شکوفایی فقه خصوصی تا عصر سلطنت و ولایت
۱۸	مرحله دوم - عصر مشروطیت و نظارت:
۱۹	مرحله سوم - عصر جمهوری اسلامی:
۲۲	فقه سیاسی در کتب متقدمین و متأخرین

۲۳	اجتهاد:
۲۵	لزوم تحول اجتهاد و فقه
۲۵	عقل:
۲۶	مسأله حجیت یقین:
۲۷	قاعده ملازمه:
۲۸	مستقلات عقلیه و غیر مستقلات عقلیه
۳۱	نتیجه گیری
۳۳	فصل دوم: نقش عقل و اجتهاد در تولید دانش فقه سیاسی نزد آیت الله نائینی
۳۴	مقدمه
۳۵	زندگی نامه
۳۷	فعالیت‌های سیاسی
۳۸	روش شناسی آیت الله نائینی
۴۰	اجتهاد در نزد نائینی:
۴۲	مقدمه واجب
۴۳	احکام اولیه و ثانویه
۴۴	عقل و فقه سیاسی نزد آیت الله نائینی
۴۶	مؤلفه‌های فقه سیاسی
۴۶	۱ - ضرورت حکومت:
۴۸	۲ - در اقتدار ولایه:
۴۹	حکومت پارلمانی:
۵۰	تفکیک قوا:
۵۱	قانون اساسی:
۵۳	ولایت فقیه
۵۵	نتیجه گیری:

فصل سوم: نقش عقل و اجتهاد در تولید و بسط دانش فقه سیاسی نزد آیت الله

۵۷	صدر
۵۸	مقدمه
۵۹	زندگی نامه
۶۰	استادان:
۶۰	تدریس:
۶۰	شاگردان و آثار:
۶۱	مرجعیت بیسابقه:
۶۲	فعالیت‌های سیاسی:
۶۲	جماعه العلماء نجف اشرف
۶۳	حزب دعوت اسلامی
۶۴	شهادت:
۶۴	روش شناسی آیت الله صدر
۶۵	اجتهاد در نزد شهید صدر
۶۵	۱ - گستردگی در هدف اجتهاد:
۶۵	۲ - پایان کوتاه نگری در هدف اجتهاد
۶۷	منطقه الفراغ:

۶۸	احکام اولیه و ثانویه:
۶۹	عقل و فقه سیاسی نزد آیت الله صدر
۷۲	مؤلفه‌های فقه سیاسی:
۷۲	ضرورت حکومت:
۷۳	ضرورت دولت اسلامی:
۷۳	انواع دولتها:
۷۴	ویژگیها و وظایف دولت اسلامی
۷۵	اشکال دولت اسلامی:
۷۵	شکل اول:
۷۶	قسم اول:
۷۶	قسم دوم:
۷۶	شکل دوم:
۷۷	شکل سوم:
۷۹	ساختار حکومت اسلامی:
۷۹	امت:
۷۹	وظایف امت:
۸۰	مرجع ناظر:
۸۰	وظایف مرجع:
۸۱	قوای سه گانه:
۸۱	الف: قوه مقننه:
۸۱	وظایف قوه مقننه:
۸۲	قوه قضائیه:
۸۳	وظایف قوه قضائیه:
۸۳	نتیجه گیری:

فصل چهارم: نقاط اشتراک و افتراق اندیشه سیاسی آیت الله نائینی و آیت الله

۸۵	صدر
۸۶	۱ - وجوه اشتراک:
۸۶	الف: دیدگاه فقه سیاسی:
۸۷	ب: ضرورت عقلی حکومت:
۸۷	ج: اصل شورا:
۸۷	افتراق:
۸۷	۱ - روش شناسی فقه سیاسی:
۸۹	۲ - حکومت پیشهادی:
۹۰	۳ - نقش فقیهان در حکومت:
۹۱	جمع بندی و نتیجه گیری
۹۵	فهرست منابع

مقدمه:

طرح تحقیق

۱- طرح موضوع:

دانش سیاسی اسلامی حاصل تأملات نظری و تلاشهای اندیشمندان اسلامی در زمینه سیاست و زندگی سیاسی است. این دانش با توجه به مؤلفه‌ها و مبانی نظری خاص از هویت و شاکله ویژه‌ای برخوردار می‌باشد. بی‌تردید از یک سو در تولید و بسط این دانش عقل و تلاشهای عقلانی اندیشمندان از جایگاه بالایی برخوردار بوده و از سوی دیگر تأملات عقلانی آنها بر محور دین بنیان نهاده شده است. از این رو فهم عقلانی اندیشمندان مسلمان از دین، در تولید و بسط دانش سیاسی اسلامی نقش زیادی خواهد داشت.

دانشمندان اسلامی با توجه به محوریت دین تلاش داشته‌اند، عقل را به آن پیوند زده و با کمک عقل فهم آموزه‌های دینی را برای خود آسان کنند. ما در نتیجه این رابطه و پیوند به دانش فقه سیاسی اسلامی می‌رسیم، دانشی که حاصل تأملات عمیق عقلانی از پیوند دین و عقل است.

در این پژوهش سعی می‌شود، نقش عقل در تولید دانش سیاسی اسلامی در دوران قدیم و بسط و گسترش این علم در دوران جدید از منظر فقه سیاسی نگریسته شود.

۲- علت انتخاب موضوع:

بی‌تردید یکی از مشکلات کنونی دنیای اسلام در مباحث علمی و عملی، عدم استفاده از عقل در عرصه‌های مختلف از جمله مباحث سیاسی است. گرچه شیعیان در فقه و فلسفه سیاسی با استفاده از مبانی عقلی، گوی سبقت را از رقیب خود اهل سنت ربوده‌اند و کنکاش عقلانی آنها بیشتر است. با این وجود سیر تطور استفاده از عقل نزد اندیشمندان مسلمان در نحله‌های مختلف علمی متفاوت بوده است و دانش فقه سیاسی هم از این امر مستثنی نیست.

آیا عقل توانسته است نقش خود را در تولید دانش فقه سیاسی اسلامی ایفا کند و در صورت مثبت بودن پاسخ آن این نقش به چه میزان بوده است؟ و تأثیرات آن را آیا می توان امروز در مباحث و نظرات سیاسی دنبال کرد، از جمله سؤالاتی بود که برای نگارنده پاسخ دادن به آنها جذاب به نظر می رسید.

در این پژوهش سعی می شود:

نقش عقل در تولید دانش سیاسی اسلامی از منظر فقه سیاسی با تأکید بر آیت الله نائینی و آیت الله صدر نگرین شده.

۳- اهمیت انتخاب موضوع:

این پژوهش بر آن است که نشان دهد، دانشمندان مسلمان از جمله آیت الله نائینی و آیت الله صدر در پیشبرد دانش فقه سیاسی اسلامی از چه ابزارهای علمی استفاده می کردند. و این ابزارها که یکی از آنها استفاده از روش عقلانی بوده است چه میزان نقش داشته اند و اینکه چرا دانشمندان بدان روی آورده اند. این نوشتار سعی می کند، کوششی حداقل برای استمرار روش عقلانی در تولید و زایش دانش سیاسی اسلامی داشته باشد، دانشی که با فراز و نشیب خود سعی در پیشبرد اهداف بلند جامعه اسلامی را دارد.

۴- فایده پژوهش:

در شرایط جامعه اسلامی - ایرانی ما، شناخت مبانی نظری دانش سیاسی امری ضروری به نظر می رسد، البته این دانش و استفاده از روش عقلانی در پیشبرد آن، گرچه در اعصار گذشته متفاوت بوده است، اما چگونگی و شکل گیری آن منوط به دریافت صحیح و اصولی از آن می باشد. این امر می تواند نقش حداقل را در استفاده صحیح از عقل برای باز تولید و تصحیح مبانی معرفتی در مسائل سیاسی دوران معاصر ایفا کند.

۵- هدف پژوهش:

این پژوهش در صدد ریشه‌یابی مبانی عقلی و طریقه استفاده از آن در تولید دانش فقه سیاسی مسلمانان و بسط و گسترش آن در زندگی سیاسی معاصر است و اینکه آیا می‌تواند آن نقش را که در گذشته بوده، همان یا به گونه‌ای دیگر را برای عصر حاضر به اثبات برساند.

۶- سابقه پژوهش:

تحقیقاتی که در زمینه عقل و روش عقلانی در پیشبرد علوم صورت گرفته بسیارند و در زمینه علوم سیاسی هم این امر مشاهده می‌شود. فرقی که این پژوهش با تحقیقات مشابه دارد، در این است که آنها بیشتر به توصیف روش عقلانی بطور عام پرداخته و کمتر به تحلیل این روش در تولید دانش فقه سیاسی و بسط آن در دوران معاصر به طور خاص پرداخته‌اند.

۷- سؤال اصلی پژوهش:

نقش عقل و عقل‌گرایی در تولید دانش فقه سیاسی نزد آیت الله نائینی و آیت الله صدر چیست؟

۸- فرضیه پژوهش:

بکارگیری روش عقلانی در فهم نصوص دینی موجب تولید دانش فقه سیاسی نزد آیت الله نائینی و آیت الله صدر گردیده و این امر با پیوند اجتهاد و سیاست دانش فقه سیاسی اسلامی را بسط و گسترش داده است.

۹- مفروضات پژوهش:

امروزه فهم عقل و دین در دنیای معاصر دچار تحول شده است. با بررسی آثار متقدمین از اندیشمندان مسلمان به این نتیجه می‌رسیم که برای آنها هم در اعصار گذشته این چنین بوده است.

بنابراین اولاً تمسک به قرآن، سنت و اجماع در دو فرقه شیعه و اهل تسنن پیوسته برقرار بوده با این تفاوت که برداشتهای آنها از این سه مورد با یکدیگر فرق داشته است. و ثانیاً عقل بعنوان یکی از ادله شرعی برای فهم نصوص دینی نزد شیعه مفروض است و اهل سنت هم با طرح مسئله قیاس در صدد جبران مسائل عقلانی خود در فهم نصوص دینی است. پس بسیاری از اندیشمندان شیعه و اهل سنت بر استفاده از عقل در فهم نصوص دینی از جمله در فقه سیاسی تأکید می‌کنند.

۱۰ - مفاهیم و متغیرها:

مفاهیم (واژگان کلیدی): نص - عقل - اجتهاد - فقه سیاسی
متغیر مستقل: بکارگیری روشهای عقلانی و پیوند عقل و عرف و برداشتهای عقلانی از

متون

متغیر وابسته: تولید و بسط دانش فقه سیاسی اسلامی

۱۱ - سوالات فرعی پژوهش:

- ۱- ماهیت و مبانی دانش فقه سیاسی اسلامی چیست؟
- ۲- نقش عقل و اجتهاد در تولید و بسط فقه سیاسی شیعه نزد آیت الله نائینی چیست؟
- ۳- نقش عقل و اجتهاد در تولید و بسط فقه سیاسی شیعه نزد آیت الله صدر چیست؟
- ۴- نقاط اشتراک و افتراق اندیشه فقه سیاسی این دو دانشمند چیست؟
- ۵- جمع بندی و نتیجه گیری

۱۲ - روش پژوهش:

روش این پژوهش به صورت توصیفی - تحلیلی می‌باشد.

۱۳- روش گردآوری اطلاعات و داده‌ها:

از روش کتابخانه‌ای استفاده شده است.

۱۴- سازماندهی پژوهش:

این پژوهش شامل یک مقدمه چهار فصل و یک نتیجه‌گیری است.

در فصل اول: دانش فقه سیاسی اسلامی، ماهیت و مبانی آن را بررسی کرده‌ایم، هدف این فصل فراهم کردن مبانی نظری و روش شناختی مورد نیاز برای کنکاش نظرات فقهی - سیاسی نائینی و صدر است.

در فصل دوم به نقش عقل و اجتهاد در تولید و بسط دانش فقه سیاسی شیعه نزد

آیت الله نائینی پراخته شده است.

در فصل سوم هم به نقش عقل و اجتهاد در تولید و بسط دانش فقه سیاسی شیعه نزد

آیت الله صدر اشاره شده است.

در فصل چهارم نیز به مقایسه نقاط اشتراک و افتراق فقه سیاسی این دو اندیشمند

پرداخته‌ایم و در آخر به جمع بندی و نتیجه‌گیری می‌رسیم.

فصل اول:

ماهیت و مبانی دانش فقه سیاسی

فصل اول: ماهیت و مبانی دانش فقه سیاسی اسلامی

امروزه ما شاهد رشد اسلام گرایی در جهان هستیم. اسلامی که اگر در چند سده قبل با فتوحات مسلمانان تا اسپانیا به پیش رفت، اما هم اکنون به سراسر دنیا گسترش یافته و با این رشد خود بسیاری از ادیان و مکاتب را تحت الشعاع قرار داده است. بطوری که از یکسو بعضی از پیروان ادیان دیگر نسبت به روی آوردن پیروان خود به اسلام ابراز نگرانی می کنند و از سوی دیگر ایدئولوژی حاکم بر غرب یعنی لیبرال - دموکراسی را به لحاظ کارکرد با چالش مواجه کرده است. و اگر منادیان این نظریه در گذشته و به ویژه هم اکنون ادعای گسترش ارزشهای لیبرال - دموکراسی در جهان معاصر را دارند امروزه با چالش جدیدی با پشتوانه قوی ای همچون تمدن اسلامی روبرو گشته اند.

در عرصه بین الملل هم گرچه برخی متفکران غربی مانند هانتینگتن قائل به برخورد تمدنها از جمله رویارویی تمدن اسلام و غرب هستند اما با تحولات دنیای امروز به این نتیجه می رسیم که لااقل در بعد نظری ایدئولوژی اسلامی در صدد کنار گذاردن نظریات غربی به خصوص لیبرال - دموکراسی است.

در عرصه داخلی نیز باید توجه داشت، ایدئولوژی اسلامی که کشورهای مسلمان آنرا تبلیغ می کنند دچار چالشها و مشکلات فراوانی هستند که حل کردن آن به بازنگری در برداشت از اسلام راستین نیاز است، اسلامی که از صدر حدوث خود دچار مشکلات فراوانی شد، در بقاء هم تزلزل و از هم گسیختگی عقیدتی و سیاسی بر معضلات آن افزود.

امروزه اسلام با برجسبهای بنیادگرا - میانه رو و رادیکال شناخته می شود. شاید این تقسیم بندی به نوعی درست باشد، چرا که مسلمانان هر کدام تفسیری از اسلام در بعد نظر و عمل در دنیای معاصر به منصف ظهور رسانده اند.

با این وجود اندیشه سیاسی مسلمانان، اندیشه و تفکری دین مدار است. «دین» همچون مرکز دایره‌ای در کانون اندیشه مسلمانان قرار دارد. اندیشمندان مسلمان همواره اندیشه‌ها و تأملات خود را بر محور دین تنظیم کرده‌اند. فهم اندیشمندان مسلمان از دین، تأثیر زیادی بر اندیشه و آراء و در نتیجه عمل آنان بر جای گذاشته است.^۱ ما در این نوشتار سعی می‌کنیم اسلام را از بعد شیعی آنهم در یک دانش اصلی به نام فقه سیاسی دنبال کنیم تا برخی از زوایای این دانش با کمک عقل روشن شود.

روش شناسی

پیش از آنکه درباره ماهیت و مبانی دانش فقه سیاسی به تفصیل بحث شود جا دارد به لحاظ روش شناختی زوایای مختلف این علم بررسی شده و بعد به کنکاش کارکردی آن بپردازیم. دانش سیاسی از یک طرف در دل دانش‌های دیگر قرار می‌گیرد و از طرف دیگر خود به زیر شاخه‌هایی تقسیم می‌شود. از آنجا که مسأله طبقه بندی علوم آینه تمام نمای اندیشه و دانشمندان به حساب می‌آید به عنوان سنگ زیر بنای مباحث دیگر قابل طرح می‌باشد.

بی‌شک طبقه بندی دانش سیاسی اسلامی به لحاظ روشن شناسی ما را در شناسایی انواع دانشها در نزد اندیشمندان مسلمان از یک سو و سیر تطور آن در دوره‌های مختلف تاریخی از صدر اسلام تاکنون یاری خواهد داد.

متفکران اسلامی اعم از شیعه و سنی هر کدام برای دریافت احکام و مسائل مختلف اجتماعی، سیاسی و اقتصادی کتاب و سنت را به عنوان قدر متیقن ادله خود قرار داده‌اند، صرفنظر از نوع برداشت علمای شیعه و اهل سنت از این دو منبع، دیگر ادله یعنی عقل، استحسان، اجماع، مصلحت مرسله و عدالت صحابه در جای خود به بحث گذاشته می‌شود. اما با توجه به اینکه وحی مصدر امور اسلام است و به عبارت دقیق‌تر نص گرایسی در کانون توجه دو مذهب شیعه و سنی است و از سوی دیگر عقل هم بعنوان یک پایه اصلی مراجعات

^۱ - منصور میر احمدی، اسلام و دموکراسی مشورتی، چاپ اول، تهران، نشر نی، ۱۳۸۴، ص ۱۲۴.

اندیشمندان اسلامی محسوب می‌شود می‌توان گفت: عقل و نقل ریشه و اساس مبانی تفکرات اسلامی به حساب می‌آید با این مقدمه عقل و نقل، برتری یکی بر دیگری یا جمع هر دو از دغدغه‌های فلاسفه و فقها در تشریح و تبیین دین اسلام بوده است.

حال از منظر طبقه بندی علوم نزد اندیشمندان مسلمان باید به این مهم از نگاهی خاص توجه ویژه داشت.

گرچه طبقه بندی علوم از زمان ارسطو رایج بوده و برخی از دانشمندان اسلامی هم به فراخور گرایش فلسفی یا فقهی و یا ترکیبی از این دو تقسیم از انواع علوم ارائه کرده‌اند. اما می‌توان ادعا کرد که نسبت بین عقل و نقل نقطه تمرکز طبقه بندی دانش سیاسی اسلامی نزد آنان بوده است.^۱

این نسبت را هم می‌توان در گذشته مشاهده کرد و هم ردپای آن را تا به امروز جستجو کرد.

در این جستار سعی می‌شود تقسیم دانش سیاسی اسلامی که در گذشته مطرح بوده با معرفی شاخه‌ای از آن یعنی فقه سیاسی سیر تطور و جایگاه فعلی آن مورد بحث قرار گیرد. به عبارت بهتر در دوران قدیم، دانش سیاسی اسلامی تلاش می‌شده بر محور عقل و نقل متمرکز شود بنابراین ما هم این امر را به لحاظ روش شناختی از نگاه یکی از متفکران و مستشرقان غربی دنبال می‌کنیم.

اروین روزنتال دانش سیاسی مسلمانان را به سه دسته تقسیم می‌کند. فلسفه سیاسی (میراث فلسفی یونان با ترکیبی از شریعت) شریعت نامه نویسی (یا اندیشه خلافت سنی و امامت شیعی با تأکید بر آموزه‌های دینی) و رساله‌های آیین شاهی یا اندرز نامه نویسی با تأکید بر اندیشه ایرانشهری).^۲

البته فرهنگ رجایی - پژوهشگر معاصر این طبقه بندی را می‌پذیرد اما معتقد است

^۱ - سید صادق حقیقت، روش شناسی دانش سیاسی اسلامی، فصلنامه علوم سیاسی، شماره ۲۸، سال هفتم، زمستان

۸۳، ص ۱۰۱.

^۲ - همان، ص ۱۱۶.

اندرز نامه نویسی به گروه خاصی از اندیشمندان اختصاص ندارد در حالیکه شریعت نامه‌ها و فلسفه نامه‌ها به ترتیب از سوی فقها و فلاسفه نوشته شده‌اند.^۱

از سوی دیگر منتقد اندیشه‌های اسلامی - ایران سید جواد طباطبایی این تثلیث روزنتال را تأیید کرده و برای هر کدام از نحله‌های فلسفه سیاسی، اندرز نامه نویسی و شریعت نامه نویسی به ترتیب فارابی، خواجه نظام الملک و خنجی را معرفی می‌کند.^۲ گرچه طباطبایی در منحنی تحول اندیشه سیاسی غزالی. این تثلیث را مورد نقض می‌داند چرا که غزالی شریعت نامه نویسی سیاست نامه هم تحریر کرده است. طباطبایی در کتاب دیگر خود تمایز قطعی بین این سه دانش را صحیح ندانسته و ماوردی را هم به غزالی در این زمینه ملحق می‌کند.^۳ داود فیرحی در کتاب قدرت، دانش و مشروعیت در اسلام با نقد این تثلیث موضعی را در پیش می‌گیرد که اندرز نامه نویسی را به عنوان یک شاخه سیاسی مستقل نمی‌پذیرد و تحقق و پژوهش خود را بر اساس فلسفه سیاسی و فقه سیاسی بنیان می‌نهد.^۴ تفاوتی که شاید در برداشت فرهنگ رجایی و فیرحی وجود داشته باشد این است که رجایی تثلیث را پذیرفته اما اندرز نامه را بعنوان یک دانش مستقل ندانسته و احتمالاً به نظر وی به کمک دانش سیاسی اسلامی می‌آید و فهم آن را بهتر می‌کند. ولی فیرحی این تثلیث را از اساس رد می‌کند. البته برخی از محققان علاوه بر تقسیم بندی فوق به لحاظ روش شناسی به تعداد بیشتری از روشها اشاره می‌کنند که از جمله می‌توان به روشهای کلامی - اخلاقی و ادبی، عرفانی و تاریخی اشاره کرد.^۱

۱ - فرهنگ رجایی: معرکه جهان بینی‌ها، چاپ اول، تهران، نشر احیاء کتاب، ۱۳۷۳، ص ۱۸.

۲ - سید جواد طباطبائی، درآمدی فلسفی بر تاریخ اندیشه سیاسی در ایران، چاپ چهارم، تهران، نشر کویر، ۱۳۷۴،

ص ۲۹-۶.

۳ - سید جواد طباطبایی، ابن خلدون و علوم اجتماعی، تهران، طرح نو، ۱۳۷۴، ص ۲۵.

۴ - داوود فیرحی، قدرت، دانش و مشروعیت در اسلام، چاپ اول، تهران، نشر فی، ۱۳۷۸، ص ۳۱.

در این نوشتار تلاش می‌شود با توجه به جامعیت نظر دکتر فیرحی طبقه بندی دانش سیاسی اسلامی به فلسفه سیاسی و فقه سیاسی مبنا قرار گیرد. زیرا به لحاظ روش شناسی دو روش عقلی و نقلی که هر کدام دو نماینده فلسفه و فقه سیاسی هستند قابلیت تفسیر دانش سیاسی اسلامی را دارند.

فلسفه سیاسی و فقه سیاسی هر چند دو روش تقریباً متمایز دارند اما از آنجا که معطوف به تبیین اهداف مشترکی (ارائه بهترین نظام سیاسی) هستند می‌توانند در ارتباطی دو جانبه به یکدیگر یاری رسانند.^۱

پیش از آنکه به تفصیل در مورد جایگاه عقل در فقه سیاسی اسلامی بحث شود، باید در زمینه تقسیم دوگانه فوق‌الذکر مطالبی ارائه شود و بعد مباحث عقل و سیر تحولات فقه سیاسی با کنکاش بیشتری دنبال شود.

فلسفه سیاسی اسلامی:

فلسفه سیاسی اسلامی چیست؟ و فلسفه سیاسی اسلامی چگونه تعریف می‌شود؟
فلسفه سیاسی شاخه‌ای از فلسفه است که صادقانه می‌کوشد تا ماهیت امور سیاسی و نظم سیاسی خوب و درست را تشخیص دهد، به عبارت دیگر، فلسفه سیاسی با زندگی سیاسی یعنی زندگی غیر فلسفی بشری بیشترین نزدیکی را دارد.^۲

۱- موسی نجفی، مدخلی بر تاریخ اندیشه در اسلام و ایران، چاپ اول، تهران، نشر و اندیش، ص ۱۴۲.

۲- سید صادق حقیقت، درآمدی بر اندیشه سیاسی اسلامی، مجموعه مقالات، چاپ اول، تهران، انتشارات بین

المللی الهدی، ۱۳۷۸، ص ۶۵.

۱- لثواشتر اوس فلسفه سیاسی چیست، ترجمه فرهنگ رجایی، تهران انتشارات علمی و فرهنگی ۱۳۷۳ ص ۱۰۴

۲- عباسعلی عمید زنجانی، مبانی اندیشه سیاسی اسلام، چاپ اول، قم، نشر مؤسسه فرهنگی دانش و اندیشه معاصر، ۱۳۷۹،

ص ۱۳۷.